

**Αποσπάσματα από το Κεφάλαιο 3 του βιβλίου του Nicholas Barr,
Economics of the Welfare State, Oxford University Press, 2004**

(υπό έκδοση στα ελληνικά σε μετάφραση Α. Σακκά και επιμέλεια Χ. Παπαθεοδώρου)

Πολιτική Θεωρία: κοινωνική δικαιοσύνη και κράτος

Το θεμελιώδες ζήτημα [του κράτους πρόνοιας] δεν είναι οικονομικό. Είναι ηθικό... το θέμα είναι η ευθύνη που έχουν τα άτομα για να διαχειρίζονται τις υποθέσεις τους... δεν είναι μία περίπτωση κατά την οποία, ενώ οι ενήλικες διαχειρίζονται τα εισοδήματα, τα παιδιά παίρνουν χαρτζιλίκι; Η λειτουργία του κράτους πρόνοιας έχει την τάση να μειώνει την κοινωνική υπόσταση των ενηλίκων σε αυτή των μικρών παιδιών.

(Peter Bauer, 1983)

Το μεγαλύτερο κακό [των πατερναλιστικών προγραμμάτων] είναι το αποτέλεσμα που έχουν στην διάθρωση της κοινωνίας μας. Αποδυναμώνουν την οικογένεια, μειώνουν το κίνητρο προς εργασία, αποταμίευση και καινοτομία, μειώνουν την συσσώρευση κεφαλαίου και περιορίζουν την ελευθερία μας. Αυτές είναι οι θεμελιώδεις σταθερές με βάση τις οποίες θα έπρεπε να κρίνονται.

(Milton Friedman, 1980)

Ο παραδοσιακός σοσιαλισμός ασχολείται σε μεγάλο βαθμό με τα αρνητικά του παραδοσιακού καπιταλισμού, και με την ανάγκη για την ανατροπή του. Σήμερα όμως ο παραδοσιακός καπιταλισμός έχει αναμορφωθεί και τροποποιηθεί σχεδόν εκ νέου, και οι σοσιαλιστές πρέπει τώρα να ασχοληθούν με μία εντελώς διαφορετική μορφή της κοινωνίας.

(Anthony Crosland, 1956)

1. Θεωρίες της κοινωνίας

Μία κοινωνία είναι ένα συνεργατικό εγχείρημα με σκοπό το αμοιβαίο όφελος των μελών της. Σε γενικές γραμμές περιλαμβάνει ταυτόχρονα ταύτιση συμφερόντων και σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ ατόμων και ομάδων. Οι θεσμοί κάθε κοινωνίας (το σύνταγμα, οι νόμοι και οι κοινωνικές διαδικασίες) επηρεάζουν βαθύτητα την αλλαγή της ζωής ενός ατόμου. Ο στόχος μίας κοινωνικής θεωρίας είναι να προσφέρει αρχές που θα μας δώσουν την δυνατότητα να επιλέξουμε μεταξύ διαφορετικών προτύπων

οργάνωσης της κοινωνίας. Κατά την ανάλυση του κράτους πρόνοιας βοηθάει η διάκριση μεταξύ τριών βασικών θεωριών: ελευθεριακής (libertarian), φιλελεύθερης (liberal) και κολεκτιβιστικής (collectivist)¹.

Οι ελευθεριακοί (εξετάζονται στην ενότητα 2) είναι κατά πολλές απόψεις οι απόγονοι του «Παλαιού Φιλελευθερισμού» του δέκατου ένατου αιώνα (Κεφάλαιο 2, Ενότητες 1.1, 2.1), αν και, όπως θα δούμε, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των ελευθεριακών των «φυσικών δικαιωμάτων» και των «εμπειρικών» ελευθεριακών. Οι πρώτοι (π.χ. Nozick) υποστηρίζουν ότι η κρατική παρέμβαση είναι *ηθικά εσφαλμένη*, με μόνη εξαίρεση κάποιες αυστηρά περιορισμένες κατάστάσεις. Οι δεύτεροι, οι οποίοι περιλαμβάνουν συγγραφείς όπως ο Hayek και ο Friedman και επαγγελματίες πολιτικοί όπως η Μάργκαρετ Θάτσερ, είναι οι σύγχρονοι κληρονόμοι της κλασικής φιλελεύθερης παράδοσης². Επιχειρηματολογούν ενάντια στην κρατική παρέμβαση, αλλά όχι για λόγους ηθικής, αλλά επειδή θα *μειώσει την συνολική ευημερία*. Και οι δύο ομάδες αναλύουν την κοινωνία σε όρους των ατόμων-μελών της (σε αντίθεση με την ομάδα ή την κοινωνική τάξη), δίνουν μεγάλο βάρος στην ατομική ελευθερία και υποστηρίζουν σθεναρά την ιδιωτική ιδιοκτησία και τον μηχανισμό της αγοράς. Ως αποτέλεσμα, ο ρόλος του κράτους έναντι της φορολογίας και της αναδιανομής περιορίζεται σημαντικά.

Οι φιλελεύθερες θεωρίες (ενότητα 3) είναι οι σύγχρονοι κληρονόμοι του «Νέου Φιλελευθερισμού» (Κεφάλαιο 2, ενότητα 2.1). Βασίζουν την φιλοσοφία τους στον ωφελμισμό (ενότητα 3.1) και σε συγγραφείς όπως ο Rawls (ενότητα 3.2), και έχουν ως υποστηρικτές στο πεδίο της πολιτικής τους Beveridge, Keynes και Galbraith, και σε επίπεδο χάραξης και εφαρμογής πολιτικής σε πολιτικούς όπως ο Harold Macmillan και ο John Kennedy. Η εν λόγω θεωρία έχει τρία βασικά χαρακτηριστικά. Πρώτον, οι κοινωνίες αναλύονται σε όρους ατόμων-μελών. Δεύτερον, η «ιδιωτική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, διανομής και ανταλλαγής [είναι] ένα μάλλον συμπτωματικό παρά θεμελιώδες συστατικό του δόγματος» (Barry 1973: 166) – δηλαδή, η αντιμετώπιση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας θεωρείται ρητώς όχι ως ένας σκοπό, αλλά ως ένα μέσο προς την επίτευξη των στόχων της πολιτικής. Τέλος, οι

¹ Αναγνώστες με περιορισμένες γνώσεις πολιτικής θεωρίας μπορούν να ανατρέξουν στην περίληψη της θεωρίας στο Παράρτημα που προσφέρεται στο τέλος του κεφαλαίου.

² Ο όρος «φιλελεύθερος» περιλαμβάνει μία σχετική αμφισημία. Κατά τον δέκατο ένατο αιώνα χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τους λόγιους του *laissez-faire* όπως ο Bentham και ο Nassau Senior (Κεφάλαιο 2, ενότητα 1.1), ενώ σήμερα ένας συγγραφέας όπως ο Friedman, ονομάζοντας τον εαυτό του φιλελεύθερο, χρησιμοποιεί τον όρο με τον ίδιο τρόπο. Θα αναφέρομαι επομένως στη συνέχεια στους συγγραφείς αυτούς ως ελευθεριακούς

φιλελεύθερες θεωρίες περιλαμβάνουν μία «διανεμητική αρχή που θα μπορούσε, αν ερμηνευόταν σωστά και με τεκμηριωμένες υποθέσεις, να έχει εξισωτικές επιπτώσεις (ibid.) – δηλαδή, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες η αναδιανομή του εισοδήματος είναι μία κατάλληλη αποστολή του κράτους. Αυτό το βιβλίο, όπως θα δούμε λεπτομερέστερα το Κεφάλαιο 4, ακολουθεί σταθερά την φιλελεύθερη παράδοση.

Οι κολεκτιβιστικές θεωρίες ποικίλουν και αυτές έντονα. Η *μαρξιστική* θεωρία βασίζει την φιλοσοφία της στον Μαρξ και τις πολιτικές της σε συγγραφείς όπως ο Harold Laski, Lytton Strachey, και Ralph Miliband. Η θεωρία αυτή θεωρεί ότι η βιομηχανική κοινωνία αποτελείται από κοινωνικές τάξεις, που ορίζονται ενδελεχώς με όρους που αφορούν την σχέση τους με τα μέσα παραγωγής. Η ιδιωτική ιδιοκτησία έχει μόνο έναν περιορισμένο ρόλο, και η κατανομή και διανομή των πόρων σύμφωνα με την ατομική ανάγκη αποτελεί πρωταρχική ασχολία του κράτους. Οι *δημοκράτες σοσιαλιστές* (Ενότητα 4.1) αποτελούν μία ενδιάμεση περίπτωση. Αντλούν την φιλοσοφία τους από συγγραφείς όπως ο Tawney, και βρίσκουν τους υποστηρικτές της πολιτικής τους σε πρόσωπα όπως ο Anthony Crosland και ο Richard Titmuss, και την πρακτική εφαρμογή της σε πολιτικούς όπως ο Clement Attlee και Harold Wilson. Αν και μοιράζονται σε κάποιο βαθμό τους στόχους κοινωνικής εξίσωσης των μαρξιστών, η ανάλυσή τους έχει πολλά κοινά με την φιλελεύθερη σκέψη.

Στην πράξη οι θεωρίες μπλέκονται η μία με την άλλη όπως τα χρώματα του ουράνιου τόξου. Ο Tony Blair θα έπρεπε να θεωρείται ως δημοκρατικός σοσιαλιστής ή ως ένας φιλελεύθερος που προέρχεται από σοσιαλιστικό υπόβαθρο; Είναι χρήσιμο για την ανάλυσή μας να τους εξετάζουμε ως ξεχωριστές οντότητες, ειδικά όταν παρουσιάζουμε τις αντίθετες συνέπειες τους στην πολιτική (ενότητα 5). Ωστόσο, οι διαφορές και ομοιότητές τους είναι περίπλοκες, και περιλαμβάνουν κάποιες λεπτές αποχρώσεις που ξεφεύγουν από το πεδίο ενός μόνο σύντομου κεφαλαίου. Ο στόχος εδώ περιορίζεται στην περιγραφή της ιδεολογικής αντιπαράθεσης. Οι αναγνώστες που διαθέτουν γνώση του αντικειμένου ελπίζουμε ότι θα μας συγχωρήσουν την παράλειψη.

2. Ελευθεριακές απόψεις

Είναι απαραίτητο να επιστρέψουμε σύντομα στις αντιπαραθέσεις του δέκατου ένατου αιώνα (Κεφάλαιο 2, ενότητες 1.1, 2.1). Η ιδεολογία του *laissez-faire* προέκυψε από δύο πολύ διαφορετικές φιλοσοφικές ρίζες. Όταν οι σύγχρονοι συγγραφείς όπως ο Hayek και ο Friedman υποστηρίζουν τις ελεύθερες αγορές και την ιδιωτική ιδιοκτησία, ακολουθούν τους Hume (1770), Adam Smith (1776), Bentham (1789), και Mill (1863) με μία *ωφελμιστική* ή *εμπειρική* θεμελίωση, θεωρώντας ότι αυτοί οι θεσμοί μεγιστοποιούν τη συνολική ευημερία. Ο Nozick, αντίθετα, ακολουθεί τον Spenser (1884) υπερασπίζοντας την ιδιωτική ιδιοκτησία σε *ηθικό* επίπεδο, ως ένα *φυσικό δικαίωμα* (βλέπε Robbins 1978: 46ff.). Αν και δεν υπάρχουν στεγανά, ο διαχωρισμός μεταξύ των δύο απόψεων (παράδειγμα αποτελούν τα πρώτα δύο αποσπάσματα στην αρχή του κεφαλαίου) είναι σημαντικός για τις αντιπαραθέσεις σε επίπεδο πολιτικής (ενότητα 5), γι' αυτό και αξίζει μεγαλύτερης προσοχής.

Ελευθεριακοί των φυσικών δικαιωμάτων. Σύμφωνα με τον Nozick (1974) όλοι έχουν το δικαίωμα να διανείμουν τις απολαβές της εργασίας τους. Ο Nozick ονομάζει αυτή τη διαδικασία *δικαιοσύνη κατοχής*, και διαθέτει τρία στοιχεία. Ένα άτομο έχει το δικαίωμα σε μία κατοχή αν την έχει αποκτήσει (α) μέσω απολαβών (επονομαζόμενη δικαιοσύνη απόκτησης), ή (β) μέσω της κληρονομιάς του πλούτου που έχει αποκτήσει νόμιμα (δικαιοσύνη μεταβίβασης). Οι κατοχές που δεν ανήκουν σε καμία από τις παραπάνω περιπτώσεις δεν αιτιολογούνται, επομένως (γ) η κυβέρνηση μπορεί να αναδιανείμει τις κατοχές που αποκτήθηκαν παράνομα (αρχή αποκατάστασης).

Αυτές οι προτάσεις υποστηρίζουν τις προτιμήσεις των ελευθεριακών για ένα κράτος «φύλακα» που περιορίζει αυστηρά τις εξουσίες: το κράτος μπορεί να προσφέρει ένα και μόνο ένα δημόσιο αγαθό – την υπεράσπιση του ατόμου και της ιδιοκτησίας του, συμπεριλαμβανομένης της ενίσχυσης των συμβολαίων, αλλά εκτός από την διόρθωση των σφαλμάτων του παρελθόντος δεν έχει διανεμητικό ρόλο. Ο Nozick θεωρεί την φορολογία ως κλοπή (εφόσον αποσπά χρήματα από τα άτομα (νόμιμα αποκτημένα), τα οποία διαφορετικά θα είχαν κατανείμει με διαφορετικό τρόπο), και επίσης ως σκλαβιά, με την έννοια ότι τα άτομα είναι υποχρεωμένα να δαπανήσουν ένα μέρος της ζωής τους εργαζόμενοι για την κυβέρνηση.

Εμπειρικοί ελευθεριακοί. Η θεωρία του Hayek έχει τρία στοιχεία: τον πρωταρχικό ρόλο της ατομικής ελευθερίας, την αξία του μηχανισμού της αγοράς και την παραδοχή ότι η επιδίωξη της κοινωνικής δικαιοσύνης δεν είναι μόνο άκαρπη (επειδή απλά δεν υφίσταται) αλλά και ενεργά επιζήμια. Η ελευθερία για τον Hayek (1960: ch.1) και άλλων ελευθεριακών ορίζεται στενά ως η απουσία καταναγκασμού ή περιορισμού: περιλαμβάνει την πολιτική ελευθερία, την ελευθερία του λόγου και την οικονομική ελευθερία. Το κεντρικό επιχείρημα του Hayek (1944) είναι ότι η επιδίωξη της ισότητας θα μειώσει ή θα καταστρέψει την ελευθερία.

Σύμφωνα με τον Hayek, η αγορά είναι ευεργετική επειδή προστατεύει την ατομική ελευθερία και δημιουργεί οικονομικά οφέλη. «Είναι μία διαδικασία, η οποία έχει βελτιώσει αισθητά τις ευκαιρίες όλων των ατόμων για την ικανοποίηση των αναγκών τους, αλλά με το τίμημα όλων των ατόμων...που διατρέχουν τον κίνδυνο της αδικαιολόγητης αποτυχίας... Είναι η μόνη διαδικασία που έχει ανακαλυφθεί μέχρι στιγμής με την οποία η πληροφορία που διαχέεται μεταξύ εκατομμυρίων ατόμων μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά για το όφελος όλων» (1976: 70-1). Αυτά τα πλεονεκτήματα προκύπτουν μόνο εάν οι τιμές και οι μισθοί μπορούν να λειτουργήσουν ως σήματα που δηλώνουν στα άτομα προς τα πού να κατευθύνουν τις προσπάθειές τους. Η ανταμοιβή ενός ατόμου είναι εκείνη που τον παρακινεί να ενεργήσει για το κοινό καλό. Συχνά δεν θα έχει καμία σχέση με το ατομικό του όφελος ή με την ανάγκη του.

Η άποψη του Hayek σχετικά με την κοινωνική δικαιοσύνη έρχεται σε έντονη αντίθεση με την άποψη του Rawls. Σύμφωνα με τον Hayek, μία δεδομένη συνθήκη (π.χ. αν κάποιος κερδίσει ένα λαχείο ή πεθάνει νέος) μπορεί να θεωρηθεί ως καλή ή κακή, αλλά είναι δίκαιη ή άδικη «μόνο στον βαθμό στον οποίον θεωρούμε κάποιον υπεύθυνο... επειδή επιτρέπει στη συνθήκη αυτή να συμβεί» (ibid.31). Έτσι κάτι είναι δίκαιο ή άδικο μόνο εάν έχει προκληθεί από τη δράση ή την μη δράση ενός ατόμου ή πολλών ατόμων. Η αγορά, αντίθετα, (ibid. 64-5), είναι μία απρόσωπη δύναμη όπως η «Φύση», η οποία μοιάζει με ένα οικονομικό παιχνίδι με νικητές και ηττημένους, του οποίου το αποτέλεσμα μπορεί να είναι καλό ή κακό, αλλά ποτέ δίκαιο ή άδικο. Για τον Hayek, επομένως, ολόκληρη η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι μία «εν μέρει θρησκευτική πρόληψη την οποία θα έπρεπε να αφήσουμε κατά μέρος εφόσον κάνει ευχαριστημένους μόνο εκείνους που την κατέχουν» (ibid.66). Ωστόσο, «η προσπάθεια [για την κοινωνική δικαιοσύνη] θα... οδηγήσει σε μία καταστροφή... της προσωπικής ελευθερίας» (ibid.67). Ο λόγος είναι ότι

Όσο πιο εξαρτώμενη μοιάζει να είναι η θέση των ατόμων... από τις δράσεις της κυβέρνησης, τόσο πιο πολύ εκείνοι θα επιμένουν ότι η κυβέρνηση θα πρέπει στοχεύει σε κάποιο αναγνωρίσιμο πρόγραμμα διανεμητικής δικαιοσύνης, και όσο περισσότερο οι κυβερνήσεις προσπαθούν να υλοποιήσουν κάποιο προσχεδιασμένο πρότυπο επιθυμητής διανομής, τόσο περισσότερο πρέπει να υποβάλλουν τη θέση των διαφορετικών ατόμων...στον έλεγχό τους. *Όσο η πίστη στην «κοινωνική δικαιοσύνη» κυβερνά την πολιτική δράση, αυτή η διαδικασία πρέπει προοδευτικά να πλησιάζει όλο και περισσότερο ένα απολυταρχικό σύστημα* (ibid. 68, έμφαση στα κυριότερα σημεία).

Για τον Friedman επίσης, η πρωταρχική αξία είναι η ατομική ελευθερία. Συνεπώς,

Το πεδίο δράσης της κυβέρνησης πρέπει να είναι περιορισμένο. Η βασική της λειτουργία πρέπει να είναι η προστασία της ελευθερίας μας τόσο από τους εχθρούς εκτός των συνόρων όσο και από τους συμπολίτες μας: να διατηρεί τον νόμο και την τάξη, να ενισχύει τις ιδιωτικές συμβάσεις, να υποστηρίζει τις ανταγωνιστικές αγορές. Πέρα από την βασική της λειτουργία, η κυβέρνηση πρέπει κατά καιρούς να μας δίνει τη δυνατότητα να επιτύχουμε από κοινού αυτό που θα ήταν δύσκολο... να επιτύχουμε χωριστά. Ωστόσο, οποιαδήποτε τέτοια χρήση της κυβέρνησης είναι γεμάτη από κινδύνους. Δεν μπορούμε και δεν θα έπρεπε να αποφεύγουμε τη χρήση της κυβέρνησης κατά αυτόν τον τρόπο. Αλλά προτού κάνουμε κάτι τέτοιο, θα έπρεπε να υπάρχει μία ξεκάθαρη και μεγάλη ισορροπία πλεονεκτημάτων. (1962: 2-3).

Για τον Friedman και τον Hayek το κράτος δεν έχει διανεμητικό ρόλο, εκτός από συγκεκριμένα δημόσια αγαθά και για αυστηρά περιορισμένα μέτρα για την ανακούφιση της φτώχειας.

Αυτή η συλλογιστική επανήλθε κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 στα επιχειρήματα της Νέας Δεξιάς (βλέπε George and Wilding 1994: ch.2). Στις ΗΠΑ, συγγραφείς όπως ο Murray (1984) υποστήριζαν ότι τα κοινωνικά επιδόματα επιδεινώνουν την φτώχεια και θα έπρεπε να καταργηθούν στο μεγαλύτερο βαθμό τους. Η Νέα Δεξιά επιδεικνύει μεγάλη εμπιστοσύνη στο άτομο και ελάχιστη στην κυβέρνηση. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η αγορά είναι ο καλύτερος συντονιστής της τεράστιας ποσότητας αποκεντρωμένης πληροφόρησης και κατά συνέπεια είναι αποδοτική. Ωφελεί τους καταναλωτές επειδή οι ανταγωνιστικές πιέσεις μεγιστοποιούν την επιλογή, ελαχιστοποιούν τα κόστη και μειώνουν τη δύναμη των

προμηθευτών. Δεν εξαρτάται από την καλή διάθεση αυτών που παρέχουν υπηρεσίες και κατά συνέπεια, όπως υποστηρίζεται, συνάδει περισσότερο με την πραγματικότητα της ανθρώπινης φύσης. Αντίστοιχα, η Νέα Δεξιά υποστηρίζει έναν μεγαλύτερο ρόλο για τις αγορές και έναν σημαντικά περιορισμένο ρόλο για το κράτος.

3. Φιλελεύθερες θεωρίες της κοινωνίας

Οι φιλελεύθερες θεωρίες ξεκινούν από τρεις υποθέσεις που διαφέρουν πολύ από τη Νέα Δεξιά (βλέπε George and Wilding 1994: ch.3): ο καπιταλισμός θεωρείται ως πιο αποδοτικός από κάθε άλλο σύστημα, αλλά έχει τεράστια κόστη σε όρους φτώχειας και ανισότητας, και η κυβέρνηση μπορεί να βελτιώσει αυτά τα κόστη. Έτσι, ένας συνδυασμός καπιταλισμού και κυβερνητικής δράσης μεγιστοποιεί από κοινού την αποδοτικότητα και την δικαιοσύνη. Αυτή η προσέγγιση προκύπτει από δύο σχολές σκέψης: την ωφελμιστική ανάλυση και τα έργα του φιλόσοφου John Rawls.

Σχήμα 3.1 Η άριστη διανομή του εισοδήματος σύμφωνα με τον ωφελμιστικό

3.1 Ωφελμισμός

Τα επιχειρήματα του ωφελμιστικού που διαμορφώνουν τη βάση ενός μεγάλου τμήματος του παρόντος βιβλίου πηγάζουν από τον «Νέο Φιλελευθερισμό» των αρχών του εικοστού αιώνα (Κεφάλαιο 2, Ενότητα 2.1), ο οποίος με τη σειρά του έχει τις ρίζες του στην κλασική παράδοση του δέκατου ένατου αιώνα. Έτσι, οι σύγχρονοι ωφελμιστές έχουν κοινές πνευματικές ρίζες με τους εμπειρικούς ελευθεριακούς.

Η θεωρία. Στόχος του ωφελμισμού είναι η διανομή των αγαθών να γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να μεγιστοποιεί τη συνολική ωφέλεια (utility)³ των μελών της κοινωνίας. Ο όρος «αγαθά» χρησιμοποιείται με την ευρεία έννοια και συμπεριλαμβάνει προϊόντα και υπηρεσίες, δικαιώματα, ελευθερίες και πολιτικής ισχύ. Η μεγιστοποίηση της συνολικής ευημερίας έχει δύο πλευρές: τα αγαθά πρέπει να παράγονται και να κατανέμονται *αποτελεσματικά* (αναλύεται στο Κεφάλαιο 4), και πρέπει να

³ Συνώνυμα, να μεγιστοποιεί την συνολική ευτυχία, την συνολική ευημερία ή ευζωία. (Σ.τ.ε. συχνά ο όρος utility αποδίδεται στα ελληνικά και ως χρησιμότητα. Στο βιβλίο θα χρησιμοποιούνται εναλλακτικά και οι δύο όροι: ωφέλεια και χρησιμότητα)

διανεμόνται *δίκαια* (αν και όχι απαραίτητα ίσα). Η δίκαιη διανομή παρουσιάζεται στο Σχήμα 3.1. Το συνολικό εισόδημα που πρέπει να διανεμηθεί είναι το AB. Η οριακή ωφέλεια (χρησιμότητα) του ατόμου A (από αριστερά προς τα δεξιά) παρουσιάζεται από την γραμμή *aa*, και υποθέτουμε ότι μειώνεται καθώς το εισόδημά του αυξάνεται. Η οριακή χρησιμότητα του ατόμου B, η οποία μειώνεται από τα δεξιά προς τα αριστερά, παρουσιάζεται από την γραμμή *bb*. Η συνολική χρησιμότητα μεγιστοποιείται όταν το εισόδημα μοιράζεται ισόποσα. Το εισόδημα του A είναι AC, και του B είναι BC.

Ο ωφελμισμός μπορεί επομένως να αιτιολογήσει την αναδιανεμητική δραστηριότητα του κράτους με την επιδίωξη ενός εξισωτικού αποτελέσματος, αλλά αυτό το αποτέλεσμα εξαρτάται κατά πολύ από δύο συνθήκες. Πρώτον, ο A και ο B πρέπει να έχουν την ίδια οριακή χρησιμότητα στις συναρτήσεις του εισοδήματος⁴. Αν η οριακή χρησιμότητα του B εκφράζεται από την *b'b'*, τότε η διανομή που μεγιστοποιεί την συνολική ευημερία είναι άνιση, εφόσον το A έχει τώρα ένα εισόδημα ίσο με AD. Δεύτερον, ο ωφελμισμός μπορεί να προσδιορίσει πλήρως την άριστη διανομή, μόνο όταν η χρησιμότητα των A και B μπορεί να μετρηθεί με απόλυτο τρόπο.

Κριτική. Η κριτική που ασκήθηκε στον ωφελμισμό περιλαμβάνει ερωτήσεις όπως: μπορεί να οριστεί με ακρίβεια η χρησιμότητα (ωφέλεια); Η διαπροσωπική σύγκριση της ωφέλειας έχει νόημα; Ποιού ατόμου η χρησιμότητα μετράει (π.χ. μελλοντικών γενεών, ζώων, κτλ); Τα ζητήματα αυτά παραμερίζονται προκειμένου να εστιάσουμε σε δύο θεμελιώδεις κριτικές.

Άδικο αποτέλεσμα. Ο ωφελμισμός μπορεί να αιτιολογήσει την αδικία αιτιολογώντας την ζημία προς τον λιγότερο ωφελημένο εάν αυτό μεγιστοποιεί την συνολική χρησιμότητα. «Το πρόβλημα με [τον ωφελμισμό] είναι ότι η μεγιστοποίηση του αθροίσματος των ατομικών ωφελειών δεν ασχολείται καθόλου με την διαπροσωπική διανομή αυτού του αθροίσματος» (Sen 1973:16). Τυπικά, ας υποθέσουμε ότι το άτομο B στο Σχήμα 3.1 αντλεί λιγότερη ικανοποίηση από τη ζωή από ότι ο A επειδή έχει μεγάλα προβλήματα υγείας. Η οριακή χρησιμότητά του παρουσιάζεται από την ευθεία *b'b'*, και η άριστη διανομή αγαθών από το σημείο D. Έτσι ο B θα έπρεπε να λαμβάνει *λιγότερο* εισόδημα από ότι ο A λόγω των προβλημάτων υγείας του. Αυτό το αποτέλεσμα κρίνεται ως άδικο.

⁴ Με αυστηρούς όρους, απαιτούνται και αρκετές άλλες τεχνικές συνθήκες – π.χ. ότι η υποδηλούμενη συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας είναι συμμετρική και κοίλη (βλέπε Κεφάλαιο 6, Ενότητα 1.2).

Το ασυμβίβαστο ενός κατά Pareto φιλελεύθερου. Ας εξετάσουμε δύο επιθυμητούς στόχους: την ατομική ελευθερία (που περιλαμβάνει την ιδέα ότι ένα άτομο είναι ο καλύτερος κριτής της δικής του ευημερίας), και την μεγιστοποίηση της συνολικής ευημερίας. Ο Sen (1970,1982) (βλέπε επίσης Brittan 1995:ch.3) υποστηρίζει ότι δεν είναι πάντοτε εφικτό να επιτύχουμε και τους δύο στόχους ταυτόχρονα – δηλαδή, η ατομική ελευθερία μπορεί να μην συμβαδίζει με τον απλό ωφελιμισμό. Το επιχείρημα αναπτύσσεται ως εξής.

Έστω ότι η δική μου δράση επιβάλλει ένα κόστος σε άλλα άτομα, όχι σε οικονομικούς όρους (π.χ. η μόλυνση του κήπου τους με καπνό) αλλά επειδή *εκείνοι* έχουν μία άποψη σχετικά με τη δράση μου. Μπορεί να θεωρούν ότι είναι λάθος το ότι έχω μακριά μαλλιά. Γενικότερα, μπορεί να το θεωρούν λάθος ένας πλούσιος να έχει γιοι στο Μόντε Κάρλο, ή ένα ζευγάρι να συζεί προτού παντρευτεί. Έτσι, η δράση ενός ατόμου μπορεί να επηρεάσει την ευημερία ενός άλλου ατόμου για λόγους αισθητικής ή ηθικής.

Τι υποδηλώνει αυτό για την δημόσια πολιτική; Αν οι υπεύθυνοι σχεδιασμού της πολιτικής λάβουν υπόψη τους απόψεις τόσο αλληλεξαρτώμενες, «τα άτομα θα τιμωρούνται για την προσωπικές επιλογές στην ιδιωτική τους ζωή που επηρεάζουν τους άλλους μόνο και μόνο εξαιτίας των αντιλήψεών τους» (Brittan 1995: 74). Η αποδοχή τέτοιων προτιμήσεων μπορεί να κάνει τον ωφελιμισμό ένα μη φιλελεύθερο δόγμα, επειδή είναι «μία μεταμφιεσμένη μορφή καταναγκασμού που προκύπτει από την επιθυμία για την ρύθμιση του τρόπου με τον οποίον διάγουν άλλα άτομο την ζωή τους...» (ibid.).

Προκειμένου να αποφύγουν αυτή τη δυσκολία, οι υπεύθυνοι σχεδιασμού της πολιτικής μπορεί να επιλέξουν να αγνοήσουν τις προτιμήσεις κάποιων ατόμων (π.χ. εκείνων που θέλουν να επιβάλλουν τις υποχρεωτικές κομμώσεις). Σε αυτή την περίπτωση, ωστόσο, η πολιτική δεν καθορίζεται πλέον *μόνο* σε ωφελιμιστική βάση, αλλά ενσωματώνει και κρίσεις σχετικά με το ποιες μορφές αλληλεξάρτησης είναι επιτρεπτές και ποιες όχι. Οι ένθερμες αντιπαραθέσεις σχετικά με την κατάλληλη δημόσια πολιτική (εάν υπάρχει τέτοια) σχετικά με την προσωπική εμφάνιση, τα μαλακά ναρκωτικά, και την σεξουαλική συμπεριφορά αντανακλούν αυτό το ζήτημα.

3.2 Ο Rawls σχετικά με την κοινωνική δικαιοσύνη

Κατά κάποιους τρόπους ο Rawls είναι ο αντίστοιχος φιλελεύθερος ομόλογος του Nozick. Ο Nozick είναι ένας υπερασπιστής της ελευθερίας και υπέρμαχος των φυσικών δικαιωμάτων. Για τον Rawls, το φυσικό δικαίωμα, και κατά συνέπεια ο πρωταρχικός στόχος των θεσμών, είναι η *κοινωνική δικαιοσύνη*: έτσι, «κάθε άτομο κατέχει το απαράβατο δικαίωμα που θεμελιώνεται στην δικαιοσύνη και το οποίο δεν μπορεί να παραβιάσει ακόμη και η ευημερία ολόκληρης της κοινωνίας» (1972:2). Η δικαιοσύνη για τον Rawls έχει διπλό σκοπό: είναι επιθυμητή σε ηθική βάση και επειδή, πολύ σημαντικό, οι θεσμοί θα επιβιώσουν μόνο εάν θεωρούνται δίκαιοι. Ο Rawls υποστηρίζει ότι υπάρχει ένας ορισμός της δικαιοσύνης που είναι *γενικός* (δηλ. δεν αφορά κάποια συγκεκριμένο πολιτισμό) και μπορεί να πηγάζει από μία διαδικασία που όλοι συμφωνούν ότι είναι δίκαιη. Οι αρχές που προκύπτουν ασχολούνται με τη διανομή των αγαθών, και ερμηνεύονται με ευρύ τρόπο ώστε να περιλαμβάνουν την ελευθερία και την ευκαιρία.

Η αρχική θέση είναι το σημείο εκκίνησης του Rawls. Μας καλεί να συλλογιστούμε μία ομάδα λογικών ατόμων, όπου το καθένα ασχολείται μόνο με το δικό του συμφέρον, και ενώνονται για να διαπραγματευτούν τις αρχές που καθορίζουν τη διανομή των αγαθών. Είναι ελεύθεροι κατά τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης, αλλά πρέπει να συμμορφωθούν με τις αρχές που θα προκύψουν από αυτήν. Έτσι ο Rawls χρησιμοποιεί την σύμβαση ενός *κοινωνικού συμβολαίου*.

Σε αυτή την κατάσταση καμία συζήτηση μεταξύ των ενδιαφερόμενων μελών δεν θα αποδώσει αρχές δικαιοσύνης καθολικής αποδοχής. Επομένως ο Rawls αφαιρεί από τους διαπραγματευτές την κοινωνία στην οποία ζουν και τους τοποθετεί πίσω από ένα *πέπλο άγνοιας*. Υποθέτει ότι είναι καλά πληροφορημένοι σχετικά με τα γενικά δεδομένα που διέπουν τον κόσμο – ψυχολογία, οικονομικά, κοινωνιολογία – αλλά το κάθε άτομο *στερείται όλης της γνώσης σχετικά με τον εαυτό του* – δηλαδή, τα χαρακτηριστικά ή τα πλεονεκτήματά του, τη θέση του στην κοινωνία και την χώρα ή ιστορική περίοδο στην οποία έχει γεννηθεί. Οι διαπραγματευτές επιθυμούν να προωθήσουν τα δικά τους συμφέροντα, αλλά δεν είναι σε θέση να τα διαχωρίσουν από τα συμφέροντα όλων των άλλων.

Ο ρόλος του πέπλου της άγνοιας απεικονίζεται καλύτερα από ένα παράδειγμα. Προκειμένου να αποστασιοποιηθούμε από τα προσωπικά συμφέροντα (δηλαδή, εμείς οι πολίτες μέσω των εκλογικών μας αντιπροσώπων) μπορεί να αποφασίσουμε ότι οι απαιτήσεις των αεροπειρατών δεν θα έπρεπε ποτέ να ικανοποιούνται, ακόμη και αν χαθούν οι ζωές αθώων ανθρώπων. Αυτό το κάνουμε για να σωθούν ακόμη περισσότερες ζωές μακροπρόθεσμα, και καθιερώνουμε αυτό το δόγμα προκαταβολικά (δηλαδή, πίσω από το πέπλο της άγνοιας) επειδή αν βίωσαν την αεροπειρατεία κοντινά μας άτομα θα θέλαμε να κάνουμε τα πάντα για να τους σώσουμε, άσχετα από τις πιθανές συνέπειες για άλλα άτομα στο μέλλον.

Οι διαπραγματευτές μπορούν να εξετάσουν κάθε αρχή της δικαιοσύνης – για παράδειγμα, η δίκαιη δράση είναι εκείνη που ανήκει στο συμφέρον του ισχυρότερου, ή εκείνη που εξευγενίζει το ανθρώπινο γένος ή εκείνη που μεγιστοποιεί τη συνολική χρησιμότητα. Σύμφωνα με τον Rawls, ο ορθολογικός διαπραγματευτής θα τις απορρίψει γιατί σύμφωνα με την καθεμία από αυτές μπορεί να βρεθεί σε δυσμενή θέση ως προς το συμφέρον του. Η μόνη ορθολογική επιλογή είναι η επιλογή των αρχών με βάση αυτό που ο Rawls ονομάζει τον «μέγιστο κανόνα», ο οποίος μεγιστοποιεί την θέση του ατόμου ή της ομάδας που βρίσκεται στην πιο δυσμενή θέση. Οι διαπραγματευτές το κάνουν αυτό επειδή «από όσο ξέρουν, μπορεί τελικά να γίνουν εκείνοι οι λιγότερο προνομιούχοι κάτοικοι μίας χώρας όπως η Νότια Αφρική [πριν από τη μεταρρύθμιση] (Mc Creadie 1976: 177).

Η αρχική θέση, μαζί με το πέπλο της άγνοιας, παίζει δύο διαφορετικούς ρόλους. Είναι ένα αναλυτικό εργαλείο, το οποίο μειώνει ένα σχετικά περίπλοκο πρόβλημα, την κοινωνική επιλογή των αρχών της δικαιοσύνης, σε ένα πιο εύκολα διαχειρίσιμο πρόβλημα, την ορθολογική ατομική επιλογή των αρχών (Daniels 1975: p. xix). Δεύτερον, ο Rawls αντιμετωπίζει αυτή τη διαδικασία ως μία *ηθική αιτιολόγηση* των τελικών αρχών που προκύπτουν – υποστηρίζει ότι θα θεωρηθούν ως δίκαιες, επειδή επιλέγονται με τρόπο ορθολογικό αλλά και δίκαιο και έτσι προκύπτει ο όρος «δικαιοσύνη και αμεροληψία».

Οι αρχές της δικαιοσύνης που ακολουθούν είναι εκείνες που ο Rawls ισχυρίζεται ότι θα επιλέγονταν ορθολογικά και ομόφωνα από τους διαπραγματευτές. Λόγω του πέπλου της άγνοιας, θα επιλέξουν να μεγιστοποιήσουν την ελευθερία για όλους. συνεπώς:

Η πρώτη αρχή («αρχή της ελευθερίας»). Κάθε άτομο θα έχει ίσο δικαίωμα για την πιο εκτενή βασική ελευθερία που είναι συμβατή με μία παρόμοια ελευθερία για τους άλλους» (Rawls 1972: 60).

Τότε οι διαπραγματευτές στρέφονται προς την διανομή άλλων αγαθών, πέραν της ελευθερίας. Ο καθένας θα απορρίψει κάθε αρχή διανομής που μπορεί να τον αφήσει σε θέση μη προνομιούχου ή εκμεταλλευμένου.

Οι διαπραγματευτές μπορεί να εξετάσουν έναν κανόνα που επιβάλλει μία επιμελώς ίση διανομή των αγαθών ... αλλά γρήγορα θα συνειδητοποιήσουν ότι μπορεί να ωφεληθούν από την εισαγωγή συγκεκριμένων ανισοτήτων... Για παράδειγμα, αν δώσει κανείς σε έναν αγροτικό γιατρό ένα αεροπλάνο θα βελτιώσει σχετικά τη θέση του, αλλά ακόμη – και ίσως ειδικά – και οι λιγότερο ευνοημένοι μεταξύ του αγροτικού πληθυσμού θα ωφεληθούν από αυτό, και έτσι θα δεχτούν αυτή την ανισότητα. (Gorovitz 1975: 281).

Συνεπώς:

Η δεύτερη αρχή («αρχή της διαφοράς»). Οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες πρέπει να διευθετηθούν έτσι ώστε να είναι (α) και προς το όφελος των λιγότερο ευνοημένων και (β) να συνδέονται με θέσεις ανοιχτές σε όλους κάτω από συνθήκες δίκαιης ισότητας στις ευκαιρίες» (Rawls 1972: 83).

Η πιθανή αντιπαράθεση μεταξύ των δύο αρχών αποκλείεται από την *αρχή της προτεραιότητας*, η οποία δίνει στην πρώτη αρχή απόλυτη προτεραιότητα σε σχέση με τη δεύτερη. Η μείωση της ελευθερίας του λιγότερο ευνοημένου δεν μπορεί να αιτιολογηθεί ακόμη και αν είναι για το οικονομικό του συμφέρον. Καθώς υπόκεινται σε αυτές τις ιδιότητες οι δύο αρχές μπορούν να θεωρηθούν ως μία ειδική περίπτωση μίας πιο απλής, πιο γενικής έννοιας της δικαιοσύνης, στην οποία «όλα τα κοινωνικά πρωταρχικά αγαθά – ελευθερία και ευκαιρία, εισόδημα και πλούτος... θα διανέμονται ίσα εκτός και αν η άνιση διανομή οποιουδήποτε ή όλων αυτών των αγαθών γίνεται προς όφελος του λιγότερο ευνοημένου» (ibid. 303). Πιο απλά, η διανομή των αγαθών μεταξύ των ατόμων Α και Β στο Σχήμα 3.1 δεν θα έπρεπε να είναι αυτό που αντιστοιχεί στο σημείο C εκτός και αν οποιαδήποτε άλλη διανομή ωφελεί τον λιγότερο ευνοημένο από τους δύο⁵. Αν τα αγαθά δεν διανέμονται έτσι, κάθε πολιτική

⁵ Σύμφωνα με την λεξιλογική επέκταση της αρχής της διαφοράς, κάθε πολιτική θα έπρεπε να ωφελεί τον λιγότερο ευνοημένο. Εάν αυτός είναι αδιάφορος θα έπρεπε να ωφελεί τον επόμενο πολίτη που βρίσκεται σε λιγότερο ευνοημένη θέση και ούτω καθεξής. Έτσι ο Rawls δέχεται μία πολιτική που

που βελτιώνει τη θέση του λιγότερο ευνοημένου είναι μία βελτίωση σε σχέση με τον Rawls⁶.

Ο Rawls και ο ωφελιμισμός. Ο Rawls είναι ρητά πολέμιος του ωφελιμισμού. Τον θεωρεί ως παράλογο (εφόσον οι ορθολογικοί διαπραγματευτές θα τον είχαν απορρίψει στην αρχική θέση) και άδικο (καθώς αιτιολογεί την αδικία προς όφελος της μεγιστοποίησης της συνολικής ευημερίας). Οι δύο θεωρίες μπορεί να έχουν πολύ διαφορετικές συνέπειες. Έστω ότι μία δεδομένη αλλαγή πολιτικής βελτιώνει τη θέση ενός τουλάχιστον ατόμου χωρίς να επιδεινώσει τη θέση κανενός άλλου. Πρόκειται για μία αύξηση της αποτελεσματικότητας κατά Pareto⁷, και επομένως είναι επιθυμητή για τους ωφελμιστές ακόμη και αν το άτομο που ωφελήθηκε είναι ήδη πλούσιο. Η αρχή διαφοράς του Rawls αντιθέτως, θα αντιτίθετο σε αυτή την πολιτική εκτός και ήταν επίσης (αν και όχι απαραίτητα μόνο) προς όφελος του λιγότερο ευνοημένου. Έτσι, μία αποτελεσματική απάντηση σε όρους Pareto δεν θα είναι πάντοτε μία δίκαιη απάντηση με την αντίληψη του Rawls (αν και, όπως υποστηρίζεται στο Κεφάλαιο 4, Ενότητα 2.2., μπορεί να βρεθεί μία διανομή που είναι τόσο αποδοτική όσο και δίκαιη).

Κριτική στην θεωρία του Rawls. Έχει υποστηριχθεί ότι οι διαπραγματευτές δεν θα ήταν σε θέση να λάβουν κάποιες αποφάσεις πίσω από το πέπλο της άγνοιας. Σύμφωνα με τον Nisbet (1974:112),

[οι διαπραγματευτές] ξέρουν ελάχιστα για οτιδήποτε, - οτιδήποτε που η σύγχρονη ψυχολογία να δικαιολογούσε να θεωρούμε ουσιαστικό σχετικά με οποιαδήποτε σκέψη και γνώση. Ωστόσο, ο καθηγητής Rawls εν ολίγοις θα περάσει τους ευτυχείς πρωτόγονους του από άθλους διανοητικής έντασης που θα ζήλευαν ακόμη και οι θεοί. Από το μυαλό των «ανθρώπων» του, αυτά τα επιστημολογικά ζόμπι που δεν γνωρίζουν τα ονόματα, τις οικογένειες, την φυλή, τη γενιά ή τις κοινωνίες από τις οποίες προέρχονται, θα προκύψουν αρχές δικαιοσύνης και κοινωνίες με άπειρες συνέπειες που θα ρίξουν όλες τις σύγχρονες ανθρώπινες κοινωνίες στην φιλοσοφική αφάνεια.

ωφελεί μόνο τον περισσότερο ευνοημένο, υπό την προϋπόθεση ότι όλοι οι άλλοι είναι αδιάφοροι προς αυτήν.

⁶ Μία ωφελμιστική συνάρτηση της κοινωνικής ευημερίας (βλέπε Κεφάλαιο 4, Ενότητα 1) δεν περιορίζει τον τρόπο με τον οποίον τα άτομα σταθμίζονται. Μία συνάρτηση της κοινωνικής ευημερίας σύμφωνα με τον Rawls δίνει άπειρο βάρος προς το λιγότερο ευνοημένο άτομο ή ομάδα.

⁷ Βλέπε Κεφάλαιο 4, Ενότητα 2.1, και το Παράρτημα στο Κεφάλαιο 4, παράγραφος 2-4.

Ο Miller (1976) (αναλύεται εν συντομία) ισχυρίζεται και εκείνος με τη σειρά του ότι η απομάκρυνση *όλης* της πολιτισμικής γνώσης θα ακινητοποιήσει τους διαπραγματευτές. Αλλά αν αποτύχει να το κάνει αυτό, επιτρέποντάς τους να λάβουν μία απόφαση, θα καταλήξει σε έναν πολιτισμικά περιορισμένο ορισμό της δικαιοσύνης.

Στην πρώτη αρχή ασκείται κριτική⁸ επειδή η λίστα των ελευθεριών του Rawls μπορεί να είναι υπερβολικά περιορισμένη, επειδή η αρχή της ανοχής (π.χ. ποικιλότητα των στόχων) που βρίσκεται έμφυτη στον ορισμό της ελευθερίας του Rawls μπορεί να αντανακλά την ταξική προκατάληψη, και επειδή κάποια θέματα παραμένουν άλυτα – για παράδειγμα, ποια ελευθερία θα έπρεπε να αποδίδεται στους ρατσιστές; Επιπλέον, ο Barry (1973:6) και ο Hart στο Daniels (1975: p.xxx) αμφισβητούν την προτεραιότητα που δίδεται στην ελευθερία. Οι φτωχοί μπορεί να αντάλλαζαν πρόθυμα ένα μέρος της ελευθερίας τους για ένα μεγαλύτερο κοινωνικό ή οικονομικό πλεονέκτημα. Η δεύτερη αρχή δέχεται κριτική λόγω της σημαντικής εξάρτησης που παρουσιάζει από το *maximin*, το οποίο, όπως υποστηρίζεται (Arrow 1973, Letwin 1983: 22-9), είναι το άριστο αποτέλεσμα κάτω από πολύ περιοριστικές υποθέσεις.

Η ανάλυση της κοινωνικής δικαιοσύνης από τον Miller. Μία τελική κριτική που ασκήθηκε στον Rawls είναι ότι δεν ανέπτυξε μία γενική θεωρία της δικαιοσύνης, αλλά μία φιλελεύθερη θεωρία. Ο Miller (1976) υποστηρίζει ότι μία ολοκληρωμένη γενική θεωρία της δικαιοσύνης είναι λογικά αδύνατη, και ότι από αυτή την άποψη ο Rawls έμελλε να αποτύχει. Σύμφωνα με τον Miller, η κοινωνική δικαιοσύνη έχει τρία διακριτά στοιχεία:

- *Δικαιώματα* – π.χ. πολιτική ελευθερία, ισότητα απέναντι στο νόμο
- *Αξιώσεις(δίκαιη ανταπόδοση - deserts)* – δηλ. την αναγνώριση της δράσης και των ποιοτήτων του κάθε ατόμου.
- *Ανάγκες* – δηλ. τα προαπαιτούμενα για την εκπλήρωση ατομικών σχεδίων ζωής.

⁸ Βλέπε Daniels (1975: pp. xxviii – xxix) και τα κεφάλαια εντός του συγκεκριμένου έργου των Hart, Scanlon, Daniels και Fisk.

Η πλευρά των «αξιώσεων» υποδηλώνει ότι κάποιος που εργάζεται περισσότερες ώρες θα πρέπει να λαμβάνει μεγαλύτερη πληρωμή, και η πλευρά των «αναγκών» υποδηλώνει ότι ένα άτομο που δεν είναι σε θέση να εργαστεί δεν πρέπει να αφηθεί απροστάτευτο από το κράτος. Αν και παραδέχτηκε την δυσκολία του ακριβούς θεωρητικού ορισμού, ο Miller υποστηρίζει ότι κάθε στοιχείο είναι μία λογικά διακριτή αρχή που ενσωματώνει ένα συγκεκριμένο είδος ηθικής αξίωσης.

Είναι εύκολο να δούμε ότι τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις μπορούν να συμβιβαστούν μεταξύ τους (π.χ. ένα άτομο θα πρέπει να έχει το δικαίωμα να διατηρήσει όλο του το εισόδημα αν το έχει κερδίσει με νόμιμο τρόπο). Ομοίως, τα δικαιώματα και οι ανάγκες μπορούν να είναι συμβατά (π.χ. ένα άτομο θα πρέπει να έχει το δικαίωμα της ιατρικής περίθαλψης αν είναι άρρωστο). Αλλά σύγκρουση συμφερόντων μπορεί να δημιουργηθεί μεταξύ αξιώσεων και αναγκών: αν είμαι πλούσιος και υγιής και εσύ είσαι φτωχός και άρρωστος, τότε είτε εγώ θα φορολογηθώ (και δεν θα λάβω τις αξιώσεις που έχω) για να πληρώσω για την ιατρική σου περίθαλψη, ή δεν θα λάβεις καμία θεραπεία (άρα η ανάγκη σου δεν θα καλυφθεί) για να προστατεύσω εγώ τις αξιώσεις μου.

Ο πυρήνας του επιχειρήματος του Miller είναι ότι ο ορισμός της κοινωνικής δικαιοσύνης εξαρτάται αποφασιστικά από το είδος της κοινωνίας που αναλύεται. Σε μία καθαρή οικονομία της αγοράς, η δικαιοσύνη θα ορίζεται σε όρους δικαιωμάτων και αξιώσεων. Ένας κολεκτιβιστής ορίζει την δικαιοσύνη ως μία διανομή σύμφωνα με τις ανάγκες.

Έτσι, ο Miller υποστηρίζει ότι οι διαφορετικές αρχές της δικαιοσύνης συνδέονται με ευρύτερες απόψεις περί της κοινωνίας. Ασκει έντονη κριτική στους ωφελμιστές και τον Rawls επειδή δεν λαμβάνουν ρητά υπόψη τους τις αντικρουόμενες απαιτήσεις των δικαιωμάτων, αξιώσεων και αναγκών, αλλά τα αναμειγνύει σε ένα ενιαίο, αδιάκριτο σύνολο. Ο Miller επίσης κριτικάρει την άποψη που υποδηλώνεται στο έργο του Rawls ότι υπάρχει μία ενιαία αντίληψη περί δικαιοσύνης στην βάση της οποίας θα συγκλίνουν οι ορισμοί όλων, υποστηρίζοντας αντίθετα ότι η δικαιοσύνη περιλαμβάνει αντικρουόμενες αρχές, και τα σχετικά βάρη προσδίδονται με τρόπο που μπορεί να ποικίλει σημαντικά μεταξύ των διαφορετικών κοινωνιών. «Ολόκληρο το έργο της κατασκευής μίας θεωρίας για την δικαιοσύνη με βάση την επιλογή που γίνεται υποθετικά από τα άτομα, αποκομμένα από την κοινωνία, είναι λανθασμένη, επειδή αυτές οι αφηρημένες αρχές δεν διαθέτουν τα προαπαιτούμενα για την ανάπτυξη των εννοιών της δικαιοσύνης» (Miller 1976: 341). Ή, αν τα καταφέρουν να

κάνουν επιλογές, αυτές θα πρέπει να είναι σε όρους αντιλήψεων που έχουν αποκτηθεί πολιτισμικά.. Εν ολίγοις, οι διαπραγματευτές στην αρχική θέση θα ακινητοποιηθούν, εκτός αν έχουν κάποια γνώση για την φύση της κοινωνίας για την οποία επιλέγουν τους κανόνες της δικαιοσύνης. Τέλος, «στα άτομα του Rawls προσδίδονται οι ιδιότητες και οι πεποιθήσεις ανθρώπων που ζουν σε σύγχρονες οικονομίες της αγοράς, και επομένως δεν προκαλεί εντύπωση ότι η έννοια της δικαιοσύνης που... υιοθετούν θα πρέπει να προσεγγίζει την έννοια... που κυριαρχεί σε αυτές τις κοινωνίες» (ibid.342). Επομένως, υποστηρίζει, ο Rawls δεν καταφέρνει να αναπτύξει μία γενική θεωρία κοινωνικής δικαιοσύνης. Μία τέτοια γενικότητα δεν είναι εφικτή.

4. Κολεκτιβιστικές απόψεις

4.1 Δημοκρατικός σοσιαλισμός

Οι κολεκτιβιστές συγγραφείς συμφωνούν για την σημασία της ισότητας. Θεωρούν τους πόρους ως διαθέσιμους για συλλογική χρήση, και συνεπώς προτιμούν την κρατική δράση. Αλλά ιστορικά έχουν διαφωνήσει σχετικά με το αν οι στόχοι του σοσιαλισμού μπορούν να επιτευχθούν εντός της αγοράς. Κάποιοι συγγραφείς υποστηρίζουν μία μικτή οικονομία που θα συνδυάζει τις ιδιωτικές επιχειρήσεις με την κρατική παρέμβαση. Οι Μαρξιστές (αναλύονται στην Ενότητα 4.2) υποστηρίζουν ότι αυτό δεν είναι εφικτό, ότι ο καπιταλισμός είναι εγγενώς άδικος και ότι ο σοσιαλισμός είναι εφικτός μόνο όταν το κράτος ελέγχει την κατανομή και την διανομή των περισσότερων πόρων.

Οι στόχοι των σοσιαλιστών ποικίλουν σημαντικά, αλλά τρεις είναι κεντρικοί – ισότητα, ελευθερία, αδελφοσύνη. Η ισότητα είναι μία μορφή της κάθετης κοινωνικής δικαιοσύνης που αναλύσαμε στο Κεφάλαιο 1, Ενότητα 2.2., και η αδελφοσύνη συγκαταλέγεται στον στόχο της κοινωνικής αλληλεγγύης. Αναγνωρίζεται ότι οι στόχοι αυτοί μπορούν να συγκρουσθούν, και οι διάφοροι συγγραφείς τους προσδίδουν διαφορετική βαρύτητα, αλλά μαζί συνθέτουν τον σοσιαλιστικό ορισμό της δικαιοσύνης. Με τους όρους του Miller, τα κυρίαρχα θέματα είναι τα δικαιώματα και οι ανάγκες, με τις αξιώσεις να έχουν έναν μικρότερο ρόλο.

Υπάρχει ένα μέτρο συμφωνίας (Tawney 1953, 1964, Crosland 1956) ότι το κρίσιμο στοιχείο της δικαιοσύνης είναι η ισότητα, γεγονός το οποίο για τους σοσιαλιστές είναι μία ενεργή έννοια. Η ισότητα των ευκαιριών από μόνη της μπορεί να μην επαρκεί (Tawney 1964, Laski 1967: ch.4, Hattersley 1987), εφόσον μπορεί να εξακολουθεί να υπάρχει μία σημαντική ανισότητα στο αποτέλεσμα. Χρειάζονται θετικά εξισωτικά μέτρα, αν και όχι απαραίτητα απόλυτη ισότητα του αποτελέσματος (βλέπε Daniel 1997).

Μία τέτοια έμφαση στην ισότητα πλησιάζει πολύ στην έννοια της ανάγκης του Miller. Ο Weale τονίζει ότι «σε κάποιες πολιτικές συζητήσεις... γίνεται η υπόθεση ότι η διανομή σύμφωνα με την ανάγκη είναι να ικανοποιηθούν οι αξιώσεις της ισότητας» (1978: 67), αλλά ο ίδιος υποδηλώνει (κεφ.5) ότι η σχέση είναι πολύ πιο περίπλοκη. Για τους παρόντες σκοπούς του βιβλίου μας θα πρέπει να σημειώσουμε μόνο ότι η ισότητα και η κάλυψη της ανάγκης είναι στενά συνδεδεμένες έννοιες, αν και όχι λογικά ισοδύναμες.

Η σοσιαλιστική έννοια της ελευθερίας είναι ευρύτατη. Περιλαμβάνει την ελευθερία της επιλογής (η οποία είναι δυνατή μόνο αν δεν υπάρχει φτώχεια και δεν υπάρχει σημαντική ανισότητα πλούτου και δύναμης), και εκτείνεται από τις νομικές και πολιτικές σχέσεις μέχρι την οικονομική ασφάλεια. Έτσι τα άτομα θα έπρεπε να έχουν κάποια ισχύ σε σχέση με τις συνθήκες εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της σταθερότητας της απασχόλησης, και δεν θα έπρεπε να υπόκεινται στην αυθαίρετη δύναμη των άλλων. Σε έντονη αντίθεση με τις φιλελεύθερες απόψεις, οι σοσιαλιστές θεωρούν την κρατική δράση ως ουσιαστικό και ενεργό στοιχείο της ελευθερίας.

Η τρίτη μεγάλη αξία είναι η αδελφοσύνη. Για έναν σοσιαλιστή αυτό σημαίνει συνεργασία και αλtruισμό αντί για ανταγωνισμό και ιδιοτελές συμφέρον. Ο αλtruϊσμός (π.χ. Titmuss 1970) είναι ένα θέμα που επανέρχεται συχνά.

Η σοσιαλιστική κριτική της ελεύθερης αγοράς ξεκινά με το κίνητρο που δίδεται στα άτομα να επιδιώξουν το προσωπικό τους πλεονέκτημα αντί για το γενικό καλό, και αρνείται την άποψη των ελευθεριακών ότι το πρώτο φέρνει πάντοτε το δεύτερο. Δεύτερον, η αγορά θεωρείται ως μη δημοκρατική, καθώς κάποιες αποφάσεις με ευρύτατα αποτελέσματα λαμβάνονται από μια μικρή ελίτ, και άλλες αφήνονται στα αυθαίρετα διανεμητικά αποτελέσματα των δυνάμεων της αγοράς. Τρίτον, η αγορά είναι άδικη επειδή διανέμει αμοιβές που δεν σχετίζονται με τις ατομικές ανάγκες ή ικανότητες, και επειδή το κόστος της οικονομικής αλλαγής διανέμεται αυθαίρετα.

Τέταρτον, η ελεύθερη αγορά δεν είναι αυτορυθμιζόμενη. Συγκεκριμένα, αν αφηθεί ελεύθερη, δεν είναι σε θέση να διατηρήσει την πλήρη απασχόληση. Τέλος, η αγορά δεν έχει καταφέρει να καταπολεμήσει τη φτώχεια, πόσο μάλλον την ανισότητα. Συνοψίζοντας,

Η παραγωγή διεξάγεται με σπάταλο τρόπο και χωρίς επαρκή προγραμματισμό. Τα εμπορεύματα και οι υπηρεσίες που είναι αναγκαία για την ζωή της κοινότητας δεν διανέμονται ποτέ με γνώμονα τις ανάγκες ή για να παράγουν ένα αποτέλεσμα που μεγιστοποιεί την κοινωνική τους χρησιμότητα. Χτίζουμε ονειρικά παλάτια όταν χρειαζόμαστε σπίτια. Δαπανούμε τεράστια ποσά σε πολεμικά πλοία όταν χρειαζόμαστε σχολεία... Στην πραγματικότητα, δεν παράγουμε απλά τα λάθος εμπορεύματα, αλλά επιπλέον διανέμουμε τα εμπορεύματα που παράγουμε χωρίς να σκεφτόμαστε τις κοινωνικές ανάγκες (Laski 1967: 175)⁹

Οι σοσιαλιστές, σε γενικές γραμμές, συμφωνούν ευρύτατα ως προς τους στόχους τους αλλά διαφωνούν ως προς το ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος για την επίτευξή τους. Παρόλο που η διάκριση δεν είναι απολύτως ασφαλής, είναι χρήσιμο να ξεχωρίσουμε τους «φονταμενταλιστές» (σε μεγάλο βαθμό Μαρξιστές), οι οποίοι απορρίπτουν τον καπιταλισμό, από εκείνους που – τουλάχιστον μετά την κατάρρευση του Κομμουνισμού στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη καθώς και την πρώην Σοβιετική Ένωση – αποτελούν πλέον το κυρίαρχο ρεύμα, και υποστηρίζουν ότι τα αρνητικά στοιχεία της κοινωνίας μπορούν να διορθωθούν μέσα σε ένα ευρύτερο καπιταλιστικό πλαίσιο.

Δημοκρατικός σοσιαλισμός. Οι συγγραφείς που ανήκουν στο κυρίαρχη άποψη βλέπουν δύο μεγάλες μεταβολές στο καπιταλιστικό σύστημα: πρώτον, οι κυβερνήσεις σήμερα παίζουν έναν μεγαλύτερο ρόλο στην οικονομική ζωή καθώς και σε άλλους τομείς και, δεύτερον, ο κλασικός επιχειρηματίας έχει εξαφανιστεί σε μεγάλο βαθμό, καθώς η ιδιοκτησία των σύγχρονων επιχειρήσεων είναι τόσο διάσπαρτη και σε μεγάλο βαθμό διακριτή από τα άτομα που τις διοικούν. Υποστηρίζεται, κατά συνέπεια, (βλέπε το απόσπασμα του Crosland στην αρχή του κεφαλαίου) ότι ο καπιταλισμός έχει «τιθασειωθεί», και ότι η προκύπτουσα μεικτή οικονομία, με τον

⁹ Μόλις διαβάσετε αυτή την παράγραφο, θα ήταν χρήσιμο να ξαναδιαβάσετε το εκ διαμέτρου αντίθετο απόσπασμα από τον Hayek (1976: 70-1) στην Ενότητα 2, σχετικά με τις αρετές της αγοράς. Οι Laski και Hayek είχαν εξαιρετικές προσωπικές σχέσεις.

ενεργό ρόλο που παραχωρεί στο κράτος για την διανομή των αγαθών, του εισοδήματος και της ισχύος, είναι συμβατή με τους σοσιαλιστικούς στόχους.

Τελευταία ο δημοκρατικός σοσιαλισμός μοιάζει να έχει μετακινηθεί προς τον φιλελευθερισμό (liberalism), καθώς εστιάζει περισσότερο στην αντισταθμιστική σχέση μεταξύ αποδοτικότητας και διανεμητικών στόχων και εμφανίζει μικρότερη προσκόλληση σε παλαιότερους ορισμούς περί ισότητας. Ο Daniel (1997) θέτει το ζήτημα απερίφραστα,

Το τρέχον ακαδημαϊκό και πολιτικό κλίμα έχει διανύσει μεγάλη απόσταση από τις φιλοδοξίες του George Bernard Shaw, ακόμη και από εκείνες που εκφράζονται στο Μανιφέστο των Εργατικών του 1974, οι οποίες απαιτούσαν μία «θεμελιώδη και μη αναστρέψιμη μετατόπιση στην ισορροπία μεταξύ ισχύος και πλούτου... μεγαλύτερη οικονομική ισότητα – στο εισόδημα, τον πλούτο και το βιοτικό επίπεδο... και μια αύξηση κοινωνικής ισότητας ...[μέσω της] πλήρους απασχόλησης, της στέγασης, της εκπαίδευσης και των κοινωνικών επιδομάτων.

Το γεγονός ότι η δήλωση αυτή φαίνεται παράλογα ακραία δείχνει πώς έχει μεταβληθεί η στάση ως προς την ισότητα (σ. 23-4).

Δεν υπάρχει αρκετά μεγάλη πολιτική θέληση που να διασφαλίσει μια δυναμική και άμεση επίθεση στις χρηματικές ανισότητες... φαίνεται ολοφάνερα ότι το σημείο εστίασης θα μεταφερθεί στην αναδιανομή των ευκαιριών, και όχι του εισοδήματος – μια έμφαση στην προληπτική ιατρική, μέσω της προώθησης των δεξιοτήτων, και όχι παρεμβατική εγχείριση, μέσω υψηλότερων φόρων. (σ. 25).

5. Συνέπειες για τον ρόλο του κράτους

Συνέπειες πολιτικής

Η ιδιωτική περιουσία είναι απαραβίαστη μόνο για τους ελευθεριακούς όπως ο Nozick (1974: κεφ.7), για τους οποίους η δικαιοσύνη στην κατοχή ιδιοκτησίας υποδηλώνει την απόλυτη ελευθερία του ατόμου να καταναίμει όπως αυτό επιλέγει τους πόρους που έχει αποκτήσει εντίμως. Σύμφωνα με τους Μαρξιστές, οι πόροι είναι διαθέσιμοι συλλογικά για να διανεμηθούν σύμφωνα με τις ανάγκες. Έτσι λοιπόν προκύπτει και η έμφαση που δίνουν στην δημόσια ιδιοκτησία, καθώς και η άποψη ότι «η ιδιοκτησία είναι κλοπή» (βλ. Laski 1967: κεφ. 5 και 9).

Σύμφωνα με τους φιλελεύθερους, η ιδιωτική ιδιοκτησία και η δημόσια ιδιοκτησία είναι πραγματιστικό ζήτημα, με το κράτος να είναι ελεύθερο να υιοθετεί οποιοδήποτε μείγμα των δύο είναι πιο χρήσιμο για την επίτευξη των στόχων της πολιτικής. Ο Rawls υποστηρίζει ότι οι δικές του αρχές είναι συμβατές είτε με την ιδιωτική ή την δημόσια ιδιοκτησία είτε με μία μεικτή οικονομία. Οι εμπειρικοί ελευθεριακοί προσδίδουν στην ιδιωτική ιδιοκτησία έναν σημαντικό αλλά όχι κυρίαρχο ρόλο και οι δημοκρατικοί σοσιαλιστές της δίνουν ένα πιο σημαντικό ρόλο από ότι άλλοτε.

Η φορολογία για τον Nozick σημαίνει ότι ένα άτομο θα εργάζεται (π.χ.) τρεις ημέρες την εβδομάδα για τον εαυτό του και δύο μέρες υποχρεωτικά για το κράτος. Επομένως, σύμφωνα με τον Nozick, η φορολογία και όχι η ιδιωτική ιδιοκτησία είναι μία μορφή κλοπής. Είναι, ωστόσο, λανθασμένος να αποδώσουμε αυτή την άποψη σε όλους τους ελευθεριακούς. Η αναγκαιότητα της φορολογίας αναγνωριζόταν πάντοτε από τους κλασικούς ελευθεριακούς (Robbins 1978: κεφ.2), αν και με κάποια απροθυμία λόγω της απορρέουσας ανάμιξής της με την ελευθερία. Οι σύγχρονοι κληρονόμοι αυτής της θέσης όπως οι Hayek και Friedman και η Νέα Δεξιά αποδέχονται την αναγκαιότητα κάποιας φορολογίας για την παροχή δημόσιων αγαθών (με περιοριστικό τρόπο ορισμένα) και για την ανακούφιση της φτώχειας (σε γενικές γραμμές στο επίπεδο επιβίωσης).

Σύμφωνα με τους κολεκτιβιστές συγγραφείς (Tawney 1964: 135 -6) η φορολογία για κάθε κοινωνική σκοπό είναι απόλυτα δικαιολογημένη. Οι φιλελεύθεροι, επίσης, θεωρούν την φορολογία ως ένα κατάλληλο μέσο προώθησης των στόχων πολιτικής, αν και ανησυχούν για τα αντικίνητρα που ενέχουν, ειδικά για την προσφορά εργασίας και τον σχηματισμό κεφαλαίου, και γενικότερα για την επιλογή μια άριστη ανταλλαγής μεταξύ αποδοτικότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης (Atkinson and Stiglitz 1980: παραδόσεις 12-14).

Αναδιανομή. Η διανεμητική δικαιοσύνη δεν αποτελεί πρόβλημα για όλους. Σύμφωνα με τους Μαρξιστές, οι πόροι είναι διαθέσιμοι για συλλογική κατανομή με βάση την ανάγκη, στην οποία δίδεται σαφής προτεραιότητα. Οι ελευθεριακοί των φυσικών δικαιωμάτων όπως ο Nozick επικεντρώνονται πλήρως στα δικαιώματα και τις αξιώσεις. Οι πόροι παράγονται από άτομα, τα οποία έτσι αποκτούν το δικαίωμα της κατανομής τους. Το ερώτημα της κοινωνικής κατανομής δεν προκύπτει. Η διανεμητική δικαιοσύνη απομακρύνεται κατά συνέπεια από την ατζέντα.

Άλλες ομάδες αντιμετωπίζουν δυσκολίες με την διανομή ειδικότερα επειδή ασχολούνται τόσο με τις αξιώσεις όσο και με τις ανάγκες. Οι εμπειρικοί ελευθεριακοί μπορεί να αντιτίθενται στην προοδευτική φορολογία, αλλά δεν αποκλείουν καθολικά την αναδιανομή, αποδεχόμενοι την δημόσια δράση για την ανακούφιση της ένδειας. Οι ωφελμιστές προτιμούν την αναδιανεμητική δραστηριότητα που αυξάνει τη συνολική ευημερία, αλλά αμφιβάλλουν σχετικά με το αντιστάθμισμα σε σχέση με την αποδοτικότητα. Ο Rawls, επίσης, δεν είναι απόλυτος υποστηρικτής του εξισωτισμού, εφόσον γι' αυτόν το προνόμιο είναι αποδεκτό αν βελτιώνει τη θέση του ατόμου που βρίσκεται στην χειρότερη θέση. Για μια γενικότερη ανάλυση, βλέπε Brittan (1995: κεφ.12).

Η δημόσια παραγωγή θέτει παρόμοια επιχειρήματα. Οι ελευθεριακοί υποστηρίζουν την κρατική παροχή μόνο περιορισμένων δημόσιων αγαθών όπως ο νόμος και η τάξη, και αυτό μόνο αν δεν μπορεί να βρεθεί κάποια μέθοδος ιδιωτικής προσφοράς (Hayek 1960: 223, Friedman 1962: κεφ.2). Στην εντελώς αντίθετη πλευρά, το μαρξιστικό κράτος παρέχει όλα τα βασικά αγαθά και τις υπηρεσίες, και τα διανέμει σύμφωνα με τις ατομικές ανάγκες. Σύμφωνα με τους φιλελεύθερους, το θέμα της δημόσιας έναντι της αγοραίας παραγωγής και κατανομής αποτελεί ένα ρεαλιστικό ερώτημα σχετικά με το ποια μέθοδος είναι πιο αποτελεσματική – ζήτημα που αποτελεί το αντικείμενο του μεγαλύτερου μέρους αυτού του βιβλίου.

Βιβλιογραφία

Για πιο λεπτομερή ανάλυση των ιδεών αυτού του κεφαλαίου και την εφαρμογή τους στο κράτος πρόνοιας, βλέπε George and Wilding (1994).

Οι ελευθεριακές απόψεις αναπτύσσονται από τον Nozick (1974) (υπεράσπιση των φυσικών δικαιωμάτων), τον Hayek (1944, 1960, 1976), τον Friedman (1962), και τον Friedman και Friedman (1980). Για μια εκτίμηση του Hayek, βλέπε Brittan (1995: κεφ.6). Οι διανοητικές καταβολές αυτών των ιδεών αναλύονται από τον Robbins (1978).

Η φιλελεύθερη προσέγγιση αναλύεται από τον Barry (1973) και τον Miller (1976). Σχετικά με τον ωφελμισμό, βλέπε π.χ. Sen (1973). Σχετικά με το αδύνατο είναι να είναι ένα σπαδός των απόψεων του Pareto φιλελεύθερος, βλέπε Sen (1982), Sen and Williams (1982), και για μια περίληψη σχετικά με τα βασικά επιχειρήματα, Brittan

(1995: κεφ.3). Για μια εισαγωγή στον Rawls (1972), βλέπε Gorovitz (1975) (ένα από καλύτερα διδακτικά άρθρα που έχω διαβάσει). Για περισσότερο λεπτομερή σχόλια, βλέπει τις συνεισφορές στον Daniels (1975), και Sen (1992: κεφ.5), για φιλελεύθερες κριτικές, Barry (1973) και Miller (1976), και για πειστική κριτική ελευθεριακών, Nisbet (1974). Ο Mc Creadie (1976) προσφέρει μια ενδιαφέρουσα αναφορά στο Εθνικό Σύστημα Υγείας του ΗΒ.

Μια απλή εισαγωγή στην σοσιαλιστική σκέψη (και σε άλλες κοινωνικές θεωρίες) προσφέρεται από τους George and Wilding (1994), και ανάλυση σε μεγαλύτερο βάθος από τους Crosland (1956), Tawney (1964) (υπεράσπιση της ισότητας), Laski (1967), και Miliband (1969).

Η κλασική παρουσίαση της μαρξιστικής οικονομικής θεωρίας είναι προσφέρεται από τον Sweezy (1942). Βλέπε επίσης Mandel (1976), J. Harrison (1978), και Desai (1979). Οι μαρξιστικές στάσεις ως προς το κράτος πρόνοιας αναλύονται από τους Ginsburg (1979), Gough (1979) και Mishra (1981).

Σχετικά με επιχειρήματα περί ισότητας, βλέπε τα δοκίμια του Franklin (1997) (υπεράσπιση της ισότητας) και Letwin (1983) (ελευθεριακή κριτική των υποστηρικτών της ισότητας).

Η παράγοντας του φύλου στο κράτος πρόνοιας εξετάζεται από τους George and Wilding (1994: κεφ. 7), Sainsbury (1994), και Anne Phillips (1997).